

Godunov a že ho hraje a zpívá s velkým úspěchem. A to neměl dělat. Šaljapin zrudl, začal nervózně poposedávat, a když Melnikov ještě dodal, že „Borise dělá přesně jako on, Šaljapin“ — strhlo se boží dopuštění. Šaljapin vyletěl, chytil zděšeného Melnikova pod krkem, začal ho škrtit, tlouci a tak nadával a hulákal, že jsme měli co dělat, abychom Melnikova ze Šaljapinova objetí vyprostili. Šaljapin chvíli ještě supěl, za Melnikovem poslal nejhroší nadávky. Pak vypil naráz půllitr vína a byl roztomilý až do rána.“ Svoji návštěvu u Josefa Ladvy popsal Thein takto: „Tak tedy jsem zavvonil a čekal. Byl jsem zvědav, jak vypadá malíř, rozdávající tolik radosti a optimismu. Za hezkou chvíli mi otevřel jednoduchý človiček, plachý, milý a trochu nervózní. Na hlavě měl fez, na nohách tlusté domácí sešlapané bačkory, župan poněkud omšelý, v ústech dlouhatánskou, řádně dýmající fajfku-gypsovku! V pracovně žádná plátna, žádné malířské stojany, žádné ateliérové zařízení, žádné modely, nic. Jen na obyčejném stole tužky, normální školní barvičky, nakousnutá velká buchta, hrnek kafe, kočka, a hlavně na čestném místě uprostřed stolu dvaatřicet loupežníků.“ Theinův smysl pro humor zazářil v plné intenzitě v kapitole o basistovi Vladimíru Jedenáctíkovi.

Každý divadelník ví, že hladký průběh představení závisí na chodu divadelního „zázemí“. Proto věnoval Thein mnoho fejetónů těm, které není na jevišti vidět: oponáři, vlásenkáři, rekvizitáři, osvětlovači, inspicientu, nápovědovi, archiváři atd. Tyto vervně napsané krátké prózy mají v sobě cosi z laskavé jiskrnosti nebo též peprnosti sloupků Karla Čapka, když psal o tom, jak vzniká divadelní představení.

Theinovu knihu *Žil jsem operou Národního divadla* provázají fotografie Jaromíra Svobody, který dovede zachytit prchavé divadelní okamžiky; škoda, že jeho studie vyšly na špatném papíře většinou rozmazaně. Knihu, kterou si rád přečtou všichni milovníci divadla (hlavně historikové tohoto prchavého umění), uvedl vliďnou předmluvou národní umělec Jaroslav Krombholc.

Artur Závodský

Bohumil Neumann, *O literatuře v epoše narodnictví* (Univerzita Karlova, Praha 1974, 104 strany).

Zatímco pronikavou politickou analýzu narodnického období podal už V. I. Lenin, české knižní práce, které by vyšetřovaly odraz narodnictví v literatuře, až dosud k dispozici nebyly. Zásluhou pražského rusisty Bohumila Neumanna objevily se téměř současně knihy dvě. Populárně zaměřený soubor Hledači naděje (Svědectví o epoše narodnictví — Lidové nakladatelství, Praha 1974) je v podstatě chronologicky uspořádaná a komentovaná montáž dobových dokumentů a ukázek umělecké literatury, jež ve svém souhrnu sugestivně zpřítomňuje heroickou atmosféru tohoto dvacetiletí. Pořadatel antologie ustupuje záměrně do pozadí a omezuje se na vysvětlující poznámky k jednotlivým úryvkům. Celkovou problematiku narodnického hnutí načrtává a jeho autory hodnotí úvodní studie. Práce *O literatuře v epoše narodnictví* (vyšla v nákladu pouhých 700 výtisků) chce tento málo zmapovaný úsek ruské literární historie analyzovat v potřebných ekonomických, společenských a kulturních souvislostech, s ohledem na vývojovou dynamiku literárního procesu a se zaměřením na všechny tři umělecké rody (poezie, próza, drama) i jejich žánrové proměny.

Neumannova studie svědčí o autorově zevrubné znalosti dané problematiky (pisatel je rovněž autorem příslušných kapitol v *Přehledu ruské literatury od nejstarších dob po dnešek — 1973* a odpovídajících personálních hesel ve *Slovníku ruských spisovatelů — 1972*). Je rozdělen do sedmi kapitol, z nichž dvě mají převážně monografické zaměření (Saltykov-Šcedrin, Ostrovskij) a ostatní přihlížejí jenom k těm autorským zjevům, které měly bezprostřední vztah k názorovému vření sedmdesátých a osmdesátých let a byly jim rozhodujícím způsobem formovány.

Průřezová kapitola úvodní podává stručný faktografický přehled zdrojů, z nichž rostlo hospodářské, politické a ideologické napětí daného období; jednotlivé myšlenkové koncepcce uvnitř narodnického hnutí, které dospělo od osvětového a propagandistického působení mezi rolnictvem (mezdařené „chození mezi lid“) k proticarskému individuálnímu teroru narodovolců a bylo poté vystřídáno oportunistickou teorií „drobných činů“, tolstojovskou pasivitou a posléze nástupem ruských marxistů, charakterizuje jen zběžně. Literatura narodnického období byla spjata s žurnalistikou — ať už šlo o časopisy legální (zejména Někrasovovy *Vlastenské zápisky*) nebo o pestrou škálu ilegálního tisku domá-

ciho i zahraničního. Mezi kritiky narodnického tábora (P. L. Lavrov, N. K. Michajlovskij aj.) nenašli se významnější osobnosti, které by se vyrovnaly předcházející generaci revolučních demokratů.

V oddíle druhém soustředil se Neumann na analýzu narodnické prózy. Upozorňuje na nejednotnost periodizace v sovětské i české literární vědě (beletristicky podané Přehledné dějiny ruské literatury Josefa Jiráska — 1946 — spojují např. osmdesátá léta s desetiletím předchozím, zmíněný Přehled ruské literatury naopak s desetiletím následujícím) a konstatuje příbuznost narodnické beletrie s raznočineckou beletrií šedesátých let. V souladu s vývodů G. V. Plechanova připomíná Neumann správně, že narodnickou prózu (s citem pro postižení vzájemných rozdílů zastavuje se zvláště u děl P. V. Zasodimského, N. I. Naumova, S. Karonina, F. D. Něfjodova, N. N. Zlatovratského, S. M. Kravčinského-Stěpňaka a zejména u nejvyššího autora tohoto okruhu G. I. Uspenského) nelze mechanicky zúžit na autory ideově tomuto hnutí poplatné, a později si všímá vztahů narodnictví k dílu Saltykova-Ščedrina, Garšina, Korolenka a dalších. Tematicky se narodnická prozaikové obraceli především k soudobé vesnici, resp. k prostředí inteligence (výjimkou jsou práce Něfjodovy), a jako celek se hlásili k metodě kritického realismu, což ovšem nevylučovalo tendence k naturalistickému pojetí reality nebo naopak prvky romantizující. Autorův kritický pohled na probírané spisovatele nezakrývá obecnější nedostatky narodnické beletrie sedmdesátých let (kompozičně těžkopádné rozvíjení syžetu, schematizace postav, didaxe, sklon k idealizaci společenských rozporů, podceňování estetické stránky díla ve prospěch faktografie, nedostatek smyslu pro humor apod.).

Prózu sedmdesátých a osmdesátých let nevytvářeli ovšem jenom autoři narodnického okruhu. Romány a povídky A. I. Ertěla zachycovaly proměny soudobého společenského vědomí, D. N. Mamin-Sibirjak objevoval ve svých prózách z uralského prostředí sociální konflikty rozvíjejícího se kapitalismu. Dialekticky nazírá Neumann na vztah ruské literatury k francouzskému naturalismu: ačkoliv ve vystoupeních předních ruských spisovatelů najdeme ostré odsudky Zolovy metody, ne jeden prozaik (srov. např. P. D. Boborykin) její principy ve své tvorbě uplatňoval. Samostatně vyděluje Neumann skupinu tzv. radikálních demokratů (A. Osipovič-Novodvorskij, I. A. Salov, K. M. Staňukovič), kteří nacházeli soudobé aktivní hrůdy v řadách inteligence. Zatímco etnograficky pojaté romány P. I. Melnikova-Pečerského již nejsou čtenářsky živé, dovedl N. S. Leskov ve svých nejlepších dílech podat období hledání společenského ideálu s daleko větší uměleckou silou.

V monografické kapitole zabývá se Neumann chronologicky tvorbou M. J. Saltykova-Ščedrina. Kromě známých rysů spisovatelovy tvorby (aplikace psychologických postupů v satíře, grotesknost jakožto osobitě domyšlení gogolovských podnětů apod.) sleduje — na rozdíl od tradiční literární historie, která podtrhovala Ščedrinovu izolovanost v literárně vývojovém procesu — nejen názorové (od narodnického zápalu lišil se Ščedrin empiricky věcným přístupem ke skutečnosti) a umělecké (analogie s Osipovičem-Novodvorským) souvztažnosti s narodnickou tvorbou, ale také satirikův ideový vývoj (oproštění od sociálně reformních iluzí) a polemický poměr k Turgeněvovi či Dostojevskému. Otevřeno ponechává Neumann otázku, zda specifické rysy Ščedrinovy satiry lépe osvětlí poukaz na osvícensky racionální pojetí reality nebo naopak její začlenění do souvislé linie romantických prvků v ruské próze (Plechanov sem přiřazoval i některé narodniky. Neumann pak v následující partii vhodně připomíná prolínání realismu a romantismu u Korolenka). Tato kapitola usiluje o problémovější pohled na společensky angažovaný odkaz tvůrce, jehož důkladnému poznání ještě mnoho dlužíme.

Nové umělecké možnosti prózy osmdesátých let spojuje Neumann s nástupem V. M. Garšina, V. G. Korolenka a A. P. Čehova. Zatímco literatura předchozího období zobrazovala ruskou společnost v poměrně ustálené fázi a mohla tedy životní materii důkladně studovat a zachycovat se stále větší uměleckou hloubkou, nastupující generace byla zprvu zaskočena nečekanými sociálními rozpory a musela si nejprve ujasnit cíle svého uměleckého směřování, charakterizovaného — v souladu s celoevropským vývojem — zjevným posunem k subjektivnosti. Od jednotlivých autorských vyznání dostává se Neumann ke komparativnímu postižení specifického přínosu prvních dvou autorů. U Garšina zdůrazňuje názorový pesimismus, lyrizaci próz, sklon k alegoričnosti (povídky Attalea princeps, Rudý kvítek aj.) a zhuštěnost, která se dokáže vyhnout didaxi. Naproti tomu se Korolenko svou teorií „ladění“ sice přiblížil turgeněvovské linii ruské prózy, ale obohacováním realismu romantickými prvky otevřel cestu rané tvorbě M. Gorkého. Platí to zejména o Korolenkově hledání ideálu (tzv. „potenciální reality“), jež se odrazilo přede-

vším v povídkách s bosáckými typy; ty jsou u Korolenka — ve srovnání s narodnickou beletrií — aktivizovány a heroizovány.

Na několika místech věnuje Neumann pozornost otázkám literárně teoretickým, zejména vývojové problematice proměnlivého žánrového rozčlenění ruské prózy sedmdesátých až osmdesátých let. Pro většinu sledovaných beletristů té doby byly charakteristické útvary kratší a střední, nesoucí nejednou znaky publicistiky (črta — ovšem ve specifickém obsahu tohoto termínu, povídka, novela, scénka, fejeton, pohádka, legenda, alegorie atd.), které nejlépe odpovídaly sociálnímu a myšlenkovému kvasu doby i snaze přinést co nejrychleji základní faktograficky registrující průzkum nové skutečnosti a dosud neznámých prostředí, jakož zřejmě i ztrátě pocitu životní celistvosti (srov. některé úvahy Saltykova-Ščedrina). Menší epické útvary jsou příznačné také pro nově tendence v próze osmdesátých let (Garšin, Korolenko). Diferenční proces v žánrové oblasti, který ovšem neznamenal uniformitu beletrie, byl zároveň dialekticky vyvažován snahami integračními, korespondujícími s obecným úsilím ruské prózy druhé poloviny minulého století o širokodechou epičnost: přes cyklizaci črt a povídek docházejí mnozí autoři (Mamin-Sibirjak, Gleb Uspenskij, Saltykov-Ščedrin aj.) k románovým celkům — nehledíc už k romanopiscům ve studii blíže nerozebíraným (Turgeněv, L. N. Tolstoj, Dostojevskij aj.). Spolu se snahou o bližší rozlišení probíraných žánrů nadhazuje Neumann rovněž obecně pojatou otázku relativnosti spisovatelovy svobody zvolit si v dané době k zachycení jisté látky vhodný slovesný žánr.

Řadu nových faktů z problematiky, kterou československá rusistika teprve nyní hlouběji analyzuje, přináší kapitola Poezie a doba. Charakterizuje dvě hlavní linie v ruském básnictví 2. poloviny 19. století: společensky angažovanou tvorbu narodníků a skupinu autorů tzv. „čisté poezie“. Neumannův spravedlivě kritický přístup nikterak netají disproporci mezi uměleckým vzestupem tehdejší prózy a mezi nápadnou stagnací poezie poněkřasovovského období, nazývaného zde případně „licholetíje“. Zamýšlení nad posláním básníka v soudobé společnosti bylo zasvěceno mnoho děl. Narodničtí básníci (A. A. Olčin aj.) navázali na proud občanské poezie, začínající až u děkabristů, a ve svých dílech pohotově odráželi ideový vývoj i propagační a sociální objednávku hnutí. Na rozdíl od narodnických prozaiků nešlo tu o literáty z profese, takže jejich poetické snahy s odlivem hnutí většinou ustaly. Vyčleníme-li jako zvláštní linii tvorbu narodovců (detailněji jsou probráni N. A. Morozov, V. N. Fignerová a P. F. Jakubovič), nalezneme zde vedle osudů statečných revolucionářů také skutečné tvůrčí osobnosti. Jejich tvorba, vycházející z konkrétních společenských požadavků a potřeb, vyjádřila v krátkých útvarech (píseň, hymnus, poslání) rozjitřenou dobu očima mladé pokrokové inteligence. Romanticky laděné verše glorifikují mesiášsky sebeobětavé činy individuálního teroru (poprvé se tu objevuje obraz ženy-revolucionářky) a pomáhají udržovat bojového ducha i v těžkých vězeňských podmínkách, i když není vzácná ani nesnadno přiznávaná pochybnost a skepse. Tato ilegální necenzurovaná poezie, určená především k deklamaci, posloužila jako vzor následující generaci proletářských básníků. Zatímco tvorba I. Z. Surikova a L. N. Trefoleva je laděná do stereotypního tónu smutku, nejlepší vyjádření dobové atmosféry najdeme u populárního, leč umělecky nepřilíš průbojného S. J. Nadsona. Letmé, základní biografické údaje prostrádající charakteristiky zastánců „čisté poezie“ (K. K. Slučevskij, A. A. Goleniščev-Kutuzov, A. N. Apuchtin, K. M. Fofanov) poukazují na blízkost této uzavřené elegické lyriky veršům francouzských „prokletých básníků“ (srov. též jejich zájmy překladatelské) a označují je právem za předchůdce ruského symbolismu.

Závěrečná, sedmá kapitola Neumannovy knihy pojednává o ruském dramatu sedmdesátých až osmdesátých let. Po zásluze se autor soustředil na žánrově i tematicky bohatou tvorbu A. N. Ostrovského, který ve svých hrách z prostředí kupeckého (Neumann se právem zaměřuje na Bouří jakožto na „bilanční“ dílo Ostrovského), úřednického či hereckého (autor se bohužel blíže nezabývá ideově významnou hrou Les), svými historickými a pohádkovými texty i organizační činností položil základy ruskému realistickému dramatu i jevištnímu projevu. Tyto partie sice v zajímavých postřezích přehledně shrnují základní znaky autorského rukopisu A. N. Ostrovského jakožto bystrého analytika sociálně psychických vztahů a typů, který však nešel ščedrinovskou cestou jejich vyostřování do groteska, nepomíjí ani jeho nedostatky (epičnost kompozice, apriornost a jednostrannost při kresbě postav, opakování konfliktů v jednotlivých hrách, rostoucí melodramatičnost atp.), celkově však nový pohled na dramatikův odkaz — zejména ve srovnání s analýzami Karla Martínka, který není nikde připomenut — nepřináší. Autor se

neubráníl terminologické nejasnosti (úvahy o Bouři jako o textu „na pomezí dramatu a tragédie“ — str. 91). Po probrání několika dalších významnějších dramatiků (břítky gogolovský satirik A. V. Suchovo-Kobylin, jehož vliv na moderní evropské drama a na sovětské i české inscenační tradice je patrně větší, nežli z Neumannova hodnocení vyplývá; filozof mravního sebezdokonalování L. N. Tolstoj; pěstitel historických témat A. K. Tolstoj aj.) a žánrových linií (tendenční drama, téma ne-hrdiny jakožto odraz dobové „teorie drobných skutků“ aj.) dochází Neumann k závěru, že probírané období má v dramatické epigonský charakter a že ústí namísto do zobrazení výrazného soudobého hrdiny do konvence. Narodnické hnutí se v dramatu téměř neprojevovalo. Hlavní význam této etapy spočívá tedy v přípravě na Čechovův typ lyrické komorní dramatiky psychologické introspekce, jehož některé principy předchozí dramatikové již ojedinele anticipovali.

Jednou z předností práce Bohumila Neumanna, jenž se opíral o výsledky starších průzkumů (Plechanov, Lunačarskij, Timofejev aj.) i novějšího sovětského literárněvědného bádání (připojená bibliografie vesměs jen zahraničních pramenů se člení do tří částí), je důsledné vřazování narodnické literatury do širokého, v jeho vnitřní dynamice nazíraného procesu rozvoje ruské literatury 2. poloviny 19. století. Žádoucí nadhled nad tématem přivádí autora k závěru, že většina narodnického písemnictví má z uměleckého hlediska ponejvíce jen dobový význam a že pro dnešního čtenáře svou přitažlivost pozbyla. Ačkoliv entuziasmus narodníků a jejich poctivé hledání správné cesty přitahují stále, má toto období jako celek význam spíše průpravný: jeho podněty rozvinuli a dovršili tvůrci z přelomu století (Čechov, Gorkij, proletářští básníci aj.).

Ke kladům Neumannova přístupu k látce patří schopnost resumovat soudy, a vůbec věcnost a sevřenost většiny kapitol. Některé pasáže, zejména přehledových oddílů (v jistém kontrastu s nimi působí obě monografické části dojmem odlišného postupu) dostávají až ráz výčtu nebo zobecňujících, sumarizujících tezí, jejichž rozvinutí a doložení by nejedné čtenář uvítal (srov. kapitolu 2 i jiné); nebylo by patrně rovněž na škodu nadhodit stručně syžet nebo aspoň prostředí děje u těch málo dostupných děl, jimž je věnována analytická pozornost (např. Ertělův román Gardeninovi), a to eventuálně na úkor syžetových informací o pracích daleko známějších (Korolenkův Slepý hudebník, Ostrovského Bouře, dramata L. N. Tolstého). Zásadu instruktivnosti respektuje autor u jednotlivých beletristů, kde se krátké petitové biografické partie správně týkají jen spisovatelů v Čechách neznomácnělých. Ohlas či paralely probíraných děl v české literatuře sleduje Neumann jenom sporadicky (např. připomínka naší venkovské prózy druhé poloviny minulého století — str. 23 nebo Nerudových soudů o Ostrovského hrách — str. 94 atp.); srovnání Uspenského s Novalisem (str. 34) zdá se být poněkud násilné. Lepší orientaci v jednotlivých oddílech napomáhá jejich úvodní osnova; potřebný jmenný rejstřík bohužel chybí. Čtenář postrádá rovněž závěrečnou shrnující kapitolu — jen do jisté míry ji může suplovat třístránkové ruské resumé nebo předmluva k antologii Hledači naděje. Některé pasáže se v knize opakují (o literární formě snu — str. 24—25 a str. 30; citát ze Saltykova-Ščedrina — str. 51 a str. 64). Poznámkový aparát zachycuje mimo jiné originální edice probíraných autorů. Nepříliš časté tiskové chyby (písmena azbuky v českém textu — str. 25; přehozené řádky — str. 53; Garščin místo Garšin — str. 59; chybějící uvozovky — str. 71; záměna písmen v poznámkách — str. 93 aj.) měla odstranit pečlivější korektura.

Studie Bohumila Neumanna O literatuře v epoše narodnictví přispěla značnou měrou k lepšímu pochopení této důležité etapy ve vývoji ruského písemnictví, kdy literatutra stála plně ve službách zápasu za ušlechtilé ideály společenského pokroku.

Jarmila Krystýnková

Dmitrij Sergejevič Lichačov, *Člověk v literatuře staré Rusi* (Praha 1974, stran 187)

V nedávném období módního citování a interpretování západní literárněvědné produkce vznikaly v SSSR podnětné práce, jimž v ČSSR nebyla věnována náležitá pozornost. Někde ovšem jen o jejich recenzování, ale především o jejich využívání při řešení analogické problematiky. Domácím literárněhistorickým analýzám a hodnocením toto opomíjení sovětských prací nijak neprospělo; některé naše spisy syntetické zůstávaly koncepčně v rámci vymezeném pozitivistickými badateli a to pak mělo vliv i na pojetí a obsah různých výborů z literatury a školních učebnic.

Mezi autory prací, usilujících o vystopování demokratické linie staroruského písem-